

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU-NASTAVNIČKI SMJER

ZAVRŠNI DIPLOMSKI RAD

Autonomija volje: osnov Kantove moralno-filozofske koncepcije

Mentorica: prof. dr. Jasminka Babić- Avdispahić

Kandidatkinja:
Arnela Somo

Broj indeksa: 2322/2015

SARAJEVO, 2018.

SADRŽAJ

ABSTRACT	0
UVOD	1
1. Ishodišne ideje zasnivanja morala.....	4
1.1. Promišljanje odnosa uma i prirode	5
1.2. Praktični um i volja.....	7
1.3. Pojam dobre volje	11
2. Autonomija kao vrhovni princip morala.....	14
2.1. Prva formulacija kategoričkog imperativa	15
2.2. Druga i treća formulacija kategoričkog imperativa i princip autonomije 18	
2.3. Pozitivna i negativna sloboda	25
ZAKLJUČAK.....	30
LITERATURA	33

ABSTRACT

U nastojanju da pronađe odgovor na pitanje posljednjeg osnova prosuđivanja moralne vrijednosti, Kantovo nezaobilazno polje na tom putu je koncept volje. U ovom radu ću i utvrditi da taj osnov predstavlja upravo unutrašnja vrijednost volje i da zbog toga princip moralnosti počiva samo na dobroti slobodne volje, gdje Kant govori o dobroj volji kao volji koja je dobro po sebi. Misao da je dobra volja kao takva određena svojim unutrašnjim karakteristikama, a ne da je određena vrijednostima objekata na koje je usmjerena bit će upravo odgovor na pitanje autonomije volje kao najvišeg principa morala. Cilj mog rada jeste problematiziranje koncepcije autonomije volje kod Kanta. U objašnjavanju ovog koncepta bit će neizostavno pitanje osnova obaveznosti morala, odnosno moralnog zakona. Shodno tome, nužnost vodi naš način predstavljanja u djelovanje, gdje posmatramo umnu prirodu kao svrhu po sebi u svim umnim bićima. Temelj obaveznosti i poslušnosti kategoričkom imperativu je svrha koja je nužno povezana sa umnom voljom i jednako vrijedi za sva umna bića.

KLJUČNE RIJEČI : um, volja, dobro, moralni zakon, autonomija, sloboda

UVOD

Tematski impuls misanog kotača autonomije volje treba da objelodani svoj mehanizam, prije svega, osvjetločenjem u razmatranju Kantovog promišljanja razlike uma i prirode, u karakteriziranju njihovih određenja i važnosti koje konstruiraju pozadinu i uspostavljaju temelja njegovih osnovnih shvatanja moralnosti. Vraćanje u problemski korijen je bitno određeno upravo Kantovim razumijevanjem čovjeka kao osjetilno-umnog bića. Eruptivna snaga uma će se očitovati kao ishodišna tačka shvatanja moralnosti. Na tom stepenu metodološke razrade neizbježno će biti ugrubo, širokim potezima, ocrtati shvatanje strukture uma i njegove važnosti, odnosno relevantnosti za problematiku autonomije volje.

Početak eksplikacijskog toka bit će jezgrovit prikaz shvatanja prirode u formalnom i materijalnom smislu, situiranje čovjeka kao dijela prirode koji je podvrgnut kauzalitetu prirodnog događanja. No, fokus interesovanja i ishodišna pozicija ovog dijela rada neće biti pripadnost osjetilnom svijetu, koji reguliraju prirodni zakoni, nego će to mjesto zauzeti pripadnost inteligibilnom svijetu čiji su zakoni utemeljeni u samom umu, i kojem čovjek pripada kao umno biće. Uzevši to u obzir, otvara se mogućnost ogledanja vrijednosti čovjeka u karakteru umnosti, čime dolazimo do ključne tendencije uma da nadvlada prirodu u čovjeku. Sve to ćemo iskristalizirati na prvom stepenu Kantovim razmatranjima svojstva uma, u užem i širem značenju, što će inkludirati niz pitanja njegovog shvatanja strukture uma, prije svega funkcije uma u spoznaji- teorijske i praktične upotrebe uma. Sve prethodno navedeno će otvoriti vrata elaboriranju problemskog područja uma u praktičnoj upotrebi kao uporišta odredbenih razloga volje. Što će otvoriti neizostavno pitanje, da li je Kant mislio na čisti um u tom pogledu ili empirijski uvjetovan um. U svjetlu tog pitanja, bit će neophodno naglasiti esencijalnu distinkciju između empirijskog praktičnog uma i čistog praktičnog uma, a to nam dalje predočava prikaz na koji način um da bi bio čisti praktični um mora odrediti volju. U konačnici, na ovom zaobilaznom, ali neizbježnom putu dolazimo do unutrašnjeg tkiva volje, odnosno predstavljanja čistog praktičnog uma kao odredbenog razloga volje. Na ovom mjestu bit će zastupljen prikaz i eksterioriziranja odnosa uma i volje. Na izvjestan način, to će biti okosnica razumijevanja prvenstva pitanja autonomije volje. Signifikantnost čistog uma je upravo to da sam po sebi određuje volju što ga čini praktičnim, nalaganjem volji svog vlastitog zakona. Nepregledno pjenušanje čistog praktičnog uma, osim što mjerilo ne nalazi nigdje izvan sebe i što je zbog toga odredbeni razlog volje, nastavlja se u njegovim drugim funkcijama u djelovanju. To će u nastavku biti prikazano kroz dimenzije značenja: praktičnih stavova, potom

principa-načela djelovanja koji sadrže opće određenje volje i pod sobom imaju praktična pravila. Zapravo sve vrijeme je intencija u ovom dijelu rada bila zasnovana na važnosti klice umnosti za uopće mogućnost pristupa tematskoj razradi onoga što nazivamo autonomijom volje, a gdje je jedinstveni otisak volje neposredno određenje moralnim zakonom. Što nam postaje putokaz za tematski impuls i bliže određenje rješenja Kantovog zadatka kada je u pitanju njegova moralna filozofija. Na taj način predočava nam se autonomija volje kao ona koja je sama sebi zakon i tako postaje jedinim principom morala. Na koji način to ima odjeka u njegovoj moralnoj filozofiji, bit će neophodno bliže određivanje moralnog zakona koji određuje formu, što nas opet vraća na onu klicu umnosti, gdje mora važiti kao princip općeg zakonodavstva u svojstvenosti univerzalnosti, a šta je univerzalnost drugo nego esencijalna oznaka umnosti. Na taj način shvaćena analiza, u pravi čas, dinamizuje cjelokupni ton dobre volje, odnosno čini dostupnim tumačenje i približavanje odnosa volje i dobra. Da je to udarna igla ovog dijela rada, pokazat će u nastavku Kantovo davanje logičkog prioriteta pojmu principa volje pred pojmom dobra, a sve to rezultira lociranjem biti moralnosti. Glavna oštrica će biti pitanje: po čemu je volja moć htijenja i po čemu je dobra. Polazna tačka ili pozicija pristupa ovom pitanju je pitanje onoga što je dobro po sebi, čija je svrha u njemu samom, to je za Kanta pitanje dobre volje. Stoga, ništa nije dobro osim dobre volje, koja je takva bez bilo kakvog uvjeta. I tu ne možemo govoriti o granici, jer je ona jedino ono koje može biti dobro bez ograničenja. Potom, prateći Kantovu kompleksnost odgovora preći će se na pozitivno određenje dobre volje, gdje će centar misaonog horizonta pripadati samoj zakonitosti, to je ključ škrinje u kojoj se nalazi rasvjetljavanje skrivenih ili zamagljenih odgovora. Volja je svjetionik koji baca svjetlo i na samu umnost, moralni zakon i dobro. To će se u nastavku na lapidaran način ocrtati : kako ne postoji dobro izvan same volje, ona se određuje autonomno formom umnosti i ona je ta koja postavlja dobro kao sadržaj svog djelovanja. Nemogućnost uspostavljanja pojma dobra prije moralnog zakona, objašnjava se tim što bi se obavezalo djelovanje u pogledu vlastitog djelovanja, tj. bilo bi podređeno osjećaju zadovoljstva i nezadovoljstva, a to vodi heteronomiji. Kao što znamo ni blizu Kantovog cilja omogućavanja principa djelovanja koji je slobodan, veže se za autonomiju i moralni zakon a nezavisan od prirodnih zakona. Dakle, potrebno je krenuti od zakona i na osnovu njega određivati šta je dobro. Kant volju karakterizira kao autonomnu. To bi značilo da je autonomija volje određena zakonima koje sebi postavi, a ne spoljašnjim uzrocima. Sve to će inkludirati pitanje formalnog aspekta koncepcije kategoričkog imperativa, a njegova ekskluzivnost je u proglašavanju formule univerzalnog zakona univerzalnim zakonodavstvom koje svako umno biće može htjeti, što čini tu formulu osnovnom formulom kategoričkog imperativa. Moralni zahtjev ocrtan

kao univerzalni zakon koji se može smatrati kao da proizilazi iz volje svakog umnog bića svoju puninu dobit će u formuli autonomije, cjelovitoj formuli vrhovnog principa moralnosti. Strategijski pristupimo drugoj Kantovog formulaciji osnovnog principa. Zašto je Kantu potrebna druga formulacija? Iznimno oprezna i temeljita potraga za apsolutnom i bezuvjetnom vrijednosti, po Kantu kulminira u čovječstvu i na jednakom dostojanstvu svih ljudi. Iznova se vraćamo na obavezujuću funkciju, odnosno koja je materija zakona, koja potiče na poslušnost kategoričkom imperativu, smatrajući da takvim proširenjem može pružiti odgovor koji nije precizirala prva formulacija. To nam pruža drugu glavnu formulaciju moralnog zakona, formulu čovječstva kao svrhe po sebi, zapravo vrijednost svakog umnog bića kao svrhe. Tačka ključanja za artikuliranje shvatanja autonomije volje dostiže se u trećoj formulaciji kategoričkog imperativa, u sklopu shvatanja formulacije carstva svrha koje služe formuli autonomije za praktičnu primjenu. Zašto treća verzija? Prvenstveno iz sustavnih razloga, a inovacija koja je uvedena jeste da se unutar svoje formule odnosi na čistu volju. Spremnost da nešto bude univerzalni zakon čini čin samog zakonodavstva. Ključna inovativna snaga treće formule je u obavezujućoj moći moralnog zakona praktičnog uma, odnosno volje. Ovakav uvid pruža shvatanje zajednice zakonodavstva kao carstva svrha. Doći ćemo do određene tačke: Autonomija volje je temelj moralnosti, jer se više ne radi samo o podložnosti moralnim zahtjevima, već u određenom smislu samo-zakonodavnost. U srži njegovog etičkog učenja je izjednačena sloboda sa autonomijom. A o autonomiji volje se govori zbog pripadajuće karakteristike autonomije po kojoj volja sama sebi može da propiše zakon. Sloboda¹ ne može biti bez zakona, razlog tome je kauzalitet, što i donosi to da je sloboda autonomija. Stoga, govoriti o slobodnoj volji i govoriti o volji koja podliježe moralnom zakonu je isto. Sloboda je s jedne strane isto što i autonomija, pozitivno određenje slobode, a s druge strane jednaka neovisnosti od prirodnih zakona, negativno određenje slobode. Kada želimo pronaći počelo moralnog zakona i dužnosti koje mu pripadaju, možemo o tom počelu govoriti samo kao o autonomiji volje. Preduslov da bi bilo moguće govoriti o autonomiji volje nalazi se u mogućnosti da je čovjek u stanju da se opredjeljuje prema načelima, da njegovu suštinu djelovanja ograničava prirodni impuls.

---

¹ Ideja uma, nije izvedena iz iskustva

1. Ishodišne ideje zasnivanja morala

Slijedeći zorni prikaz borbe uma za prevlast u čovjeku, dakako se ispostavlja da se to odigrava na dvije razine, kao empirijski praktični um svoje dejstvovanje ograničava u okvire čovjekove prirode, jer je u službi modificiranja prirodne datosti, dok kao čisti praktični um prirodu osigurava kao umnu prirodu, zahvaljujući njenoj formi. A to jamačno i evidentno ostaje neodvojivo stajalište samodostatnosti i samozakonodavstva kroz um. Račvanje praktičnih načela u subjektivne maksime koje sadrže praktično pravilo pod subjektivnim težnjama i objektivnih načela odnosno praktičnih zakona koji sadrže objektivan princip čije utemeljenje može biti jedino u čistom praktičnom umu. Stoga, na toj odredišnoj poziciji ćemo zaključiti da čisti praktični um sebi kao volji daje autonomno, odnosno postavlja principe djelovanja, praktične principe. U tom pogledu, izravno iz prethodnih teza pokazat će se mjesto iz kojeg je izviraio, istovjetno onom u koje je uvirao, odnosno da je volja određena samom umnom formom principa djelovanja, tj. zakonom. U ovoj slojevitoj strukturi razumijevanja, u smislu jednog povratnog pitanja mehanizam je prikazan ovako: ako čisti um jeste praktički onda on određuje sebe kao volju. Tu se otvara mjesto za pitanje šta je onda dobro po sebi. Ono što nije dobro po onome što se postiže, već po sebi-po htijenju je za Kanta volja. Dok nosivost bezuvjetnog dobra pripada volji, jer ona ne ovisi o bilo čemu, njena prednost je to što je ona dobro bez ograničenja, iz nje je isključeno ono što je ne čini dobrom. Preciznije, sve ono što bi empirijski praktični um obezbijedio, a što je ne bi činilo dobrom. Nju odvaja od ostalih dobara upravo to što nije dobra po postizanju i realiziranju određene svrhe, ali je ne uslovljavaju ni rezultati, odnosno uspjeh i neuspjeh djelovanja. Na ovaj način Kant želi da oduzme obilježje najviše moralne vrijednosti materijalnim najvišim dobrima kao onim poput težnje za srećom ili blaženstvom, ne poričući postojanje tih težnji i nagnuća, ali ukazujući na nemogućnost proglašenja osnovom općevaljanog određenja principa moralnosti. Kada smo utvrdili da volja nije dobra po onome što se njom postigne, kada su iz toga isključeni empirijske težnje, naklonosti i nagnuća, isključujući materijalne elemente, kada smo naglasili da njen sjaj ne oduzima ishod rezultata njenog djelovanja, vraćamo se na onu tematsku oštricu pitanja po čemu je moć htijenja i po čemu dobra. Kako prepreke mogu činiti sklonosti i težnje koje se suprotstavljaju moralnom zakonu, osvještenost karatera dobre volje je u tome da se ona mora ispoljiti u obliku djelovanja iz dužnosti, uz to će u sklopu moralnog života imati enormnu važnost motiv dužnosti. U razmatranju važno je da se pozovemo na njegovo formuliranje principa morala, koji povezuje

njegov razvojni put sa konceptom bezuvjetno dobre volje, tako što naglašava da taj izvedeni princip morala dobra izražava načelo takve volje.

1.1. Promišljanje odnosa uma i prirode

Na samom početku ovog poglavlja, slikovito prikazano, polaznu stanicu za voz pod nazivom autonomija volje sačinjava težnja da pronađemo njegov put, da pogledamo odakle dolazi i u kojem pravcu ide. Da pokušamo odrediti oblike i temeljne pojmove. Jer tek tada ćemo moći pristupiti detaljnoj analizi vagona voza, u formalnom i sadržajnom smislu. Vodeća nit će biti, prije svega, Kantovo distingviranje prirode i uma. Pružit će se odgovor da li je u pitanju pomirenje tih momenata u čovjeku kao umno-osjetilnom biću ili će to biti zapravo rascjep, pukotina koja će odrediti dalje shvatanje važnosti umnosti u pogledu moralne kvalifikacije djelovanja, i u tom smislu prevladavanje prirode umnošću. Odgovori će nam se odgonetnuti korak po korak.

Naime, prva referentna tačka označena kao priroda pruža nam uvid u sferu prirode čije je dio čovjek, jer je osjetilno biće, što konsekventno vodi činjenici da je podvrgnut kauzalitetu prirodne događajnosne sfere. Uхватiti prirodu u ogoljenoj formi značilo bi raskrivanje zakonomjernosti pojava u prostoru i vremenu, dok maločas spomenuta kauzalnost, odnosno unutrašnji princip kauzalnosti koji reguliše skup svih pojava, za Kanta bi predstavljao materijalno ispoljavanje prirode. Prag svake pozitivnosti je teorijsko znanje koje na svojim rubovima ograničava domašaj na stvarnost kao pojavu, bliže terminološki i značenjski određenu kao empirijsku realnost, gdje je domašaj spoznaje ekvivalentan domašaju spoznajnih moći. Pomoću svojih osjetilnih spoznajnih moći i razuma, gdje su zakoni mišljenje ujedno i zakoni prirode i to nam signalizira da je tu riječ o kauzalnoj determiniranosti pojavne stvarnosti. U kojem smislu možemo govoriti o determiniranosti kada je u pitanju priroda čovjeka? U jednostavnoj podređenosti kauzalnog mehanizmu nagona, težnji i sklonosti. Ako prirodu određuje kao sveukupnost pojava, ulančavanje se odigrava po pretpostavci uzroka, što znači da jedna pojava uzrokuje drugu, označava li to i nužnost njenog postojanja takve kakva jeste? Nipošto. U pitanju je kontingentno određenje prirode.

„Priroda kao sveukupnost pojava jest nešto slučajno: svaki član pojavnog niza uvjetovan je drugim pojavama. U njoj vlada hipotetička nužnost prirodnih zakona, ali sama priroda ne postoji nužno, niti je nužno da bude takva kakva jest.“ (Bubalo, 1984, 81)

U kretanju kroz Kantovu dihotomiju prirode i uma, došao je pravi čas da pružimo priliku razmatranju čovjeka kao umnog bića, odnosno da bliže odredimo njegovu pripadnost inteligibilnom svijetu, gdje vlada apsolutna nužnost u odnosu na prirodu koja je stvar slučaja. U paralelnom poređenju, neophodno je naglasiti da je to pripadanje određeno zakonima koji svoje uporište nemaju u empiriji, nego samo u umu. Karakterizirajući um kao samodjelatnost i spontanost, uz prelaženje svega što osjetilnost može da pruži, to svagda ima metodički karakter shvatanja uma u širem značenju kao više spoznajne moći koja obuhvata razum i um u užem značenju. Vrijednost čovjeka dobiva svoj puni izričaj u karakteru umnosti. Pod plaštom samodjelatnosti, permanentne težnje za smislom i cjelinom, um je taj koji prema Kantu treba nadvladati prirodu u čovjeku. Ako se osvrnemo na samu strukturu uma, prvenstveno u teorijskoj spoznaji, naići ćemo na prvo ograničenje sadržano u njegovoj određivačkoj moći, gdje nema funkciju proizvođenja, odnosno stvaranja i uspostavljanja predmeta, već njenom užem značenju pripada moć stvaranja ideja, i na taj način ne proširuje spoznaju nego bitno vodi i potiče. A idejama ne odgovara nikakav predmet, već nastaju tako što čisti pojmovi razuma napuštaju iskustvo. Najzad, na jednoj mnogo široj ljestvici trebalo bi razmotriti um u njegovoj praktičnoj upotrebi. Prije bilo kakve ekplikacije, mora se, u svakom slučaju, podvući bar jedna stvar: UM je jedan, samo se razlikuje u primjeni. Na teorijskoj ravni ideje uma mogu imati samo regulativnu funkciju, dok na praktičnoj ravni na tronu je ideja slobode koja je konstitutivna za iskustvo, jer je ono prema toj ideji ono što treba biti, a ne ono što postoji neovisno o njoj. Praktični um stvara, odnosno uspostavlja svoj predmet, dok svojim pojmovima određuje htijenje i djelovanje. Demarkaciona linija se najbolje ispoljava u prikazu zakonodavstva uma koji ima dva predmeta: prirodu i slobodu. Prateći duh Kantovog kritičkog filozofskog smisla, ne možemo pobjeći od njegovog cjelokupnog istraživanja na teorijskoj ravni gdje vodeću ulogu ima čisti um u svojoj konstitutivnoj funkciji za samu mogućnost spoznaje. Čini mi se evidentnim da je pogrešno misliti da je na praktičnoj ravni uma u pitanju samo primjena onih saznanja koja su se stekla u teorijskoj upotrebi uma, odnosno na teorijskoj ravni. Gdje svoj značaj ispoljava upotreba praktičnog uma? Osobito se učinilo važećim pitanje može li taj isti um biti polazište za svoju praktičnu zadaću koja se ogleda u određenju volje, u njegovom bavljenju odredbenim razlozima volje.

„S praktičnom upotrebom uma je već drukčije. Um se u njoj bavi određujućim razlozima volje, koja je moć ili da proizvede predmete što odgovaraju predstavama, ili pak da sama sebe odredi za njihovo prouzrokovanje, tj. da odredi svoj kauzalitet.“ (Kant, 1979, 36)

A volja kao praktična moć uma svoje potpuno ispoljavanje ili u proizvođenju predmeta koji odgovaraju predodžbama ili u samodređenju postavlja se njihovim prouzrokovanjem, tu je riječ o određivanju svog vlastitog kauzaliteta, što će biti nemoguće bez ideje slobode. A to nam jasno daje na znanje da je cilj Kantove etike omogućavanje principa djelovanja koji je slobodan.

1.2. Praktični um i volja

„Ova analitika pokazuje da čisti um može biti praktički, to jest da za sebe, nezavisno od svega onoga što je empirijsko, može određivati volju, — i to pomoću fakta u kome se čisti um kod nas zaista pokazuje kao praktički, naime pomoću autonomije u načelu moralnosti kojom on određuje volju za delo.“ (Kant, 1979, 64)

Ovdje ćemo pružiti prikaz eksterioriziranja odnosa uma i volje kao okosnicu razumijevanja pitanja autonomije volje. Zacijelo, pozvati se na prikaz odnosa uma u praktičnoj upotrebi, u Kantovom shvatanju kao odredbenog razloga volje i uopšte određenja same praktične moći, odnosno volje, stavlja pred nas jedan ozbiljan zadatak i uključuje nas u mnoštvo pitanja koja se otvaraju uz svaki naredni korak. Ako se um na praktičnoj ravni bavi odredbenim razlozima volje, jasno je da je osebujna zadaća razumjeti da li se radi, u tom smislu, o empirijskom ili čistom praktičnom umu.

„Dakle, ovde je prvo pitanje: da li je čisti um sam za sebe dovoljan za određenje volje, ili, da li on samo kao empirijski-uslovljen um može biti njen određujući razlog?“ (Kant, 1979, 36)

Da ne bi upali u fundamentalnu zabludu, mora se jasno naznačiti da volja ima više odredbenih razloga, prije svega volja je uvijek određena empirijskim: osjećaj ugone i neugode, stoga ne možemo pobjeći od činjenice da praktični um može biti empirijski praktični um, ali u funkciji osjetilnih težnji i nagnuća, što vodi tome da su osjećaji, sklonosti i težnje ono što postavlja svrhe djelovanja. U nesavršenosti ljudske volje vrhuni empirijski praktični um kao odredbeni razlog volje, principi djelovanja izvire iz njega, a objekt određuje volju.

„Jer tada je određujući razlog volje predstava nekog objekta i onaj odnos te predstave kojim se moć žudnje određuje za ostvarenje tog objekta. Prema tome, određujući razlog volje mora u takvom slučaju uvijek biti empirijski, dakle i praktički materijalni princip koji ga je pretpostavljao kao uslov.“ (Kant, 1979, 43)

S druge strane, u vlastitom obličju um da bi bio čisti praktični, neophodno je da volju određuje neovisno o gore navedenim čovjekovim osjetilnim težnjama i nagnućima. Što u nastavku znači: da čisti um koji je praktički određuje sebe shvaćenog kao volju. To se se ogleda u svojstvenosti volje kao moći koja bira samo ono što um neovisno o nagnuću i osjetilnim težnjama, uzima kao praktično i nužno, i u konačnici dolazimo da ona nije ništa drugo do praktični um. Odnosno da čisti praktični um koji je volja bira sam sebe. To nam iznjedrava činjenicu da je čisti um zadnji odredbeni razlog volje koji joj daje umnu formu, a ona je slijedi jer je umna. Odlučujući korak cilja na to da isporuči odgovor na pitanje mjesta moralne svijesti o bezuvjetnom zahtjevu zakona, moralnog zakona, jer um kao čisti praktični nalaže vlastiti zakon volji koji sadrži formu općevaljanosti.

„Pošto čistu formu zakona može predstaviti jedino um, te ona, prema tome, nije predmet čula, dakle ne spada među pojave, njena predstava kao određujući razlog volje različita je od svih određujućih razloga događaja u prirodi prema zakonu kauzaliteta, jer kod tih događaja sami određujući razlozi moraju biti pojave. „ (Kant, 1979, 51)

Kao rezultat prethodnih razmatranja želim utvrditi: riječ je o tome da je um autonoman, jer sebi daje vlastiti zakon. On zauzima kritički stav, u svojoj praktičnoj upotrebi, prema stvarnosti, odnosno s dosljednom oštrinom zaključuje da svijet kakav jeste nije onakav kakav treba biti. Ova svrhovita misao, u izvjesnom smislu pokazuje da u postojećem se ne vidi mjerilo ponašanja, da postojeće ne može biti mjerilo ponašanja. Stoga, mjerilo ponašanja um ne nalazi nigdje drugo izvan sebe, već je on mjerilo smisla i zahvaljujući tome odredbeni razlog volje. To je bezuvjetna izvjesnost praktičnog uma kao volje koja vlastiti zakon oživljava kroz formu općevaljanosti i nužnosti za sva umna bića.

Mišljena na tim osnovama volja kao aktivna i praktična moć neizbježno je usmjerena na nešto što hoće, nešto što treba da nastane iz njene aktivnosti. U prvom planu, postavlja se nam se pitanje zašto volja nešto treba htjeti? U Kantovom portretiranju volje, odgovor bi bio jednostavan: zato što ima formu zakona. Ali, u eksplikacijskom smislu to nas još uvijek ostavlja nedorečenim, jer nismo razmotrili samu određenost volje moralnim zakonom. Vratimo se na centralnu argumentacijsku liniju odnosa uma i volje, kao osnovi shvatanja usmjerenosti Kantove moralno-filozofske nakane u vidu oslobađanja horizonta za čisti autonomni um, a to je moguće samo u oslobađanju volje od empirijskog područja. Pokušajmo misaono predstaviti čisti praktični um koji shvaćen kao volja hoće samog sebe, tj. pokorava se sam sebi i shodno tome volja je određena kao autonomija, jer slijedi zakon što ga je sama sebi dala. U ovoj argumentaciji sadržan je, bez sumnje, snažan motiv odvajanja praktičnog zakona od osjetilnih

pretpostavki. Kako nam sve to osvjedočava svijest o moralnom zakonu? Napor bez roka, napor koji je umjesto da ga objašnjava činio jasnim, da naše djelovanje osim što može biti određeno objektima težnje, prije svega u ovoj usmjerenosti je određeno praktičnim stavovima i načelima. Opet se zavrtila, uslovno rečeno, oko svoje ose čovjekova umnost, bez koje bi ponašanje bilo samo reakcija na podražaje, bez koje ne bi bilo odgovarajuće distance prema neposrednosti sabranoj u potrebama i podražajima, gdje bi se ponašanje bilo bez boje : pravilnosti i općenitosti. A kako je ranije utvrđeno da je empirijski praktični um lišen zakonodavstva u vidu praktičnih zakona, jer kao odredbeni razlog volje uzima materiju željenja, taj tron preuzima čisti praktični um. Jedino on ima mogućnost da postavi praktične zakone kao principe koji odredbeni razlog volje sadrže samo prema formi, a ne prema materiji. Kant na taj način govori o opštem određenju volje, odnosno praktičnim načelima koja sadrže to opće određenje volje , a koji obuhvataju više praktičnih pravila.

„ Praktička načela su stavovi koji sadrže opšte određenje volje koje pod sobom ima više praktičkih pravila. Ona su subjektivna, ili maksime, kad subjekt smatra uslov važećim samo za svoju volju; a objektivna su, ili praktički zakoni, kad se uslov saznaje kao objektivan, to jest važeći za volju svakog umnog bića. „ (Kant, 1979, 41)

Kako su praktična načela slojevito shvaćena, iza segmentirajućeg procesa, praktična načela mogu biti subjektivna načela-maksime koje sadrže praktično pravilo, koja um određuje prema uvjetima subjekta, ako se subjektivni uvjet smatra valjanim za svoju volju. Dok na drugoj strani objektivna načela odnosno praktični zakoni, koji svoje utemeljenje nemaju u empirijskim težnjama subjekta, već u čistom praktičnom umu, što nam potvrđuje da je zakon objektivan princip važeći za svako umno biće. Vratimo se za trenutak na značajnost insistiranja u pogledu praktičnosti čistog uma, u značajnosti određenja volje i da je to ono što ga čini praktičnim, jer nam je u ovom trenutku od iznimne važnosti da istaknemo činjenicu da čisti um ne bi bio praktički, desilo bi se to da bi se sva praktična načela mogla držati samo kao maksime. Ostalo bi se u ogoljenoj pustinji, korak unazad, u području empirijskog praktičnog uma, gdje bi samo naše težnje i zadovoljstva bile odredbenim razlogom volje, čineći osnov našeg djelovanja.

„Ako se pretpostavi da čisti um može u sebi praktički, to jest za određivanje volje, sadržavati dovoljan razlog, onda postoje praktički zakoni; no, ako ne, onda će sva praktička načela biti čiste maksime.“ (Kant, 1979, 41)

Stoga, za Kanta integrisanje u moralnu svijest, označava način prihvatanja principa djelovanja koja su valjana za sva umna bića kao najviše subjektivne principe vlastitog ponašanja. Ono što

odvaja praktični zakon od empirijskih principa (koji mogu biti zasnovani na generalizaciji), na prvom mjestu zastupljeno je kao njegova svojstvenost općevaljanosti i nužnosti. Samim tim, praktični zakon određuje kakvu formu mora imati subjektivno načelo ponašanja da bi se mogao kvalificirati kao praktični zakon, i neizostavno je naglasti da ne izražava nikakav sadržaj. Iz ovog formalnog principa isključena je materijalizacija. Ali, od iznimne važnosti u ovom trenutku je naglasiti, da od samog početka insistiramo na klici umnosti iz koje sve potječe kada je u pitanju ovo tematsko područje, da upravo temeljnu oznaku umnosti pronalazimo u praktičnom zakonu, a ta temeljna oznaka umnosti nosi naziv: univerzalnost. Da bi maksima mogla biti valjana za princip općeg zakonodavstva, neophodno je da bude okarakterizirano kao univerzalno važeća. Zadržat ćemo se malo na eksplikacijskoj matrici zakonitosti moralnog zakona, jer to ga direktno i neposredno povezuje sa voljom. Prije svega, što nas u najvećoj mjeri interesira, gdje se u tu mrežu povezanosti i značenja uklopila moralna vrijednosti radnji. Upravo u očitovanju neposrednog određenja volje moralnim zakonom. Forma umnosti, nužnosti i općevaljanosti omogućavaju moralnom zakonu koji nema sadržaja, da neposredno određuje volju. U smislenom prostoru interpretiranja Kantove intencije kada je u pitanju odnos volje i moralnog zakona, potvrđuje nam se da volja hoće umnost kao takvu i da ona nešto treba htjeti jer ima formu zakona, upravo zbog njegovih prethodno navedenih svojstava. Nužna konsekvencija takve težnje je sadržana u tome da se praktični zakon pojavljuje kao zapovijed uma, tj. u obliku imperativa, a to je zapravo rezultat složenosti čovjeka kao osjetilno-umnog bića. Kada bi cementirana garantiranost čovjeka bila samo umnost, tj. kada bi bio samo umno biće, djelovao bi uvijek po principima djelovanja koje postavlja i nalaže sam um, tada bi samo govorili o volji određenoj umnom formom principa djelovanja. Kroz ispoljavanje praktičnog zakona kao imperativa, kompenzuje se nesavršenost ljudske volje. Prije nego pređemo na slojevitu razradu pojma dobre volje, direktno iz prethodnih tvrdnji, neophodno je zaključiti na Kantov formalizam, ali praveći otklon od besadržajnosti koja se neispitano pripisuje njegovom-moralno filozofskom učenju. U objašnjenju će nam pomoći operirajuće sintagme 'zašto hoće' i 'ono što hoće', naravno obje se odnose na pojam dobre volje, ali nije u pitanju istoznačnost. U prvoj sintagmi krije se odgovor na pitanje po čemu je volja dobra, dakle po onome zašto nešto hoće i to čini određujući formalni element (umna forma principa djelovanja), a druga sintagma označava materijalni element po kojem ne možemo odrediti volju kao dobru, tj. ne možemo je odrediti po onome što hoće.

„ Kantova etika ne fundira etičku normu na sadržajski određenom dobru, već dobro izvodi na osnovi norme. Moralno dobro je ono delanje koje je nastalo iz osećanja poštovanja prema unutrašnjem zahtevu uma ' Radi tako da maksima tvoje volje u svako doba može ujedno da vriejdi kao princip opšteg zakonodavstva. Ovakav princip

ne propisuje nikakav konkretan sadržaj već nalaže samo opštu formu delovanja. Kantov etički formalizam i leži u uverenju da moralni zakon može obavezati volju ljudsku upravo sugerisanjem ove opšte, zakonite forme delovanja.“ (Kant, 1979, 11)

1.3. Pojam dobre volje

„ Nemoguće je zamisliti ige išta u svetu, pa čak ni izvan njega, što bi se bez ograničenja moglo smatrati dobrim-osim jedino dobre volje“ (Kant, 2008, 16)

Glavna oštrica će biti pitanje: po čemu je volja moć htijenja i po čemu je dobra. Na ovom mjestu se odvija svojevrsno buđenje interesa za Kantovo određenje moralnog dobra. Neophodno je na moralno-filozofskoj platformi , gdje je Kant obezbijedio čisti autonomni um, odnosno volju određenu moralnim zakonom, raščlaniti šta se podrazumijeva pod dobrim i šta je potrebno da bi se volja označila kao dobra. Dospjeli smo u ovo pitanje da bi razrješili svaku samorazumljivost koju može da nosi. Odgonetnuti sam pojam dobre volje, znači preventivno postaviti pitanje: šta je to što volja pruža , da bi bila okarakterisana kao dobro po sebi. Šta je to što nju razlikuje od nečeg drugog što možemo etiketirati kao dobro, smatrati dobrim, a opet nije postavljeno na tron kao dobro po sebi. Kako treba eksponirati pitanje određenja volje? Zapadamo u nepriliku ako pitanje o dobroj volji pokušamo svesti na pitanje o određenoj vrsti osobe koja ima takvu volju, kao što nimalo nije naivno identificirati je sa skupom ili cjelinom moralno dobrih osobina u vidu moralnih vrlina koje pripadaju toj osobi, u vidu pohvale moralnog karaktera, specificirajući kao najbolju vrstu osobe koja bi to mogla biti. Doista, trebamo biti oprezni u tom argumentacijskom hodu. Ono što nam je ključni pokazatelj na tom misaonom putu jeste Kantovo određivanje ostalih dobara kao uvjetnih i relativnih, bilo da se radi o blaženstvu, talentu, moći, bogatstvu iako nose pečat poželjnog, pa i dobrog, nisu dobro koje ne ovisi ni o čemu, nemaju karakternu nosivost bezuvjetnosti. To nam predočava prikaz na koji način Kant razlikuje ostala dobra od moralnog dobra. U prvobitnom značenju dobro leži u primjerenosti sredstva za svrhu, ne uzimajući kao relevantni faktor to koliko je svrha dobra ili nije, a pored toga postoji i mogućnost razmatranje dobra adekvatno postavljenosti svrhe blaženstva. Dok nosivost bezuvjetnog dobra pripada volji, jer ona ne ovisi o bilo čemu, njena prednost je to što je ona dobro bez ograničenja, iz nje je isključeno ono što je ne čini dobrom. Preciznije, sve ono što bi empirijski praktični um obezbijedio, a što je ne bi činilo dobrom.

„ Određujući sam pojam dobre volje, Kant ponajprije želi iz nje radikalno isključiti ono što je ne čini dobrom, a što bi empirijski um svojom „sofisterijom“ htio, prema njegovom mišljenju pod svaku cijenu zadržati.“ (Bubalo, 1984, 99)

Nju odvaja od ostalih dobara upravo to što nije dobra po postizanju i realiziranju određene svrhe, ali je ne uslovljavaju ni rezultati, odnosno uspjeh i neuspjeh djelovanja.

Na ovaj način Kant želi da oduzme obilježje najviše moralne vrijednosti materijalnim najvišim dobrima kao onim poput težnje za srećom ili blaženstvom, ne poričući postojanje tih težnji i nagnuća, ali ukazujući na nemogućnost proglašenja osnovom općevaljanog određenja principa moralnosti. Kada smo utvrdili da volja nije dobra po onome što se njom postigne, kada su iz toga isključeni empirijske težnje, naklonosti i nagnuća, isključujući materijalne elemente, kada smo naglasili da njen sjaj ne oduzima ishod rezultata njenog djelovanja, vraćamo se na onu tematsku oštricu pitanja po čemu je moć htijenja i po čemu dobra.

Da bi se utvrdilo šta volju čini dobrom, kod djelovanja je potrebno razlikovati sadržaj i oblik, jer tek tada ćemo moći do odgovora. Sadržaj htijenja na koji je djelovanje upravljeno, a oblik je način kako se hoće i kako se izvodi. Sadržajni principi su dobiveni iz iskustva, samim tim nedostaje im općenitost što nam jasno daje na znanje da oni po Kantu ne mogu biti zakoni djelovanja. Učini li se dobrota ovisnom o predmetu težnje, onda moralna vrijednost ovisi o tome što se voljom postiglo i koliko se postiglo. Sadržajni motivi ne mogu joj dati vrijednost koja će biti bezuvjetna. Za moralno prosuđivanje uzima se u obzir samo čista volja, dakle samo oblik htijenja, nikako sadržaj. Njena vrijednost ne ovisi o uspjehu, nego o načinu kako se hoće. Ona je volja koja djeluje iz dužnosti. Ukidajući sve pobude, volji ostaje opća zakonitost radnji koja joj služi kao princip. Oslanjajući se samo na zakonitost, volja neposredno određena moralnim zakonom, odnosno sama sebe, autonomno određuje formom umnosti, i u tom sveukupnom određenju dobivamo odgovor da treba nešto htjeti zato što to ima formu zakona. Ovdje on naglašava da je potrebno krenuti od zakona i tek na osnovu njega mi možemo govoriti, odnosno određivati šta je dobro. Stoga, djelovanje volje iz dužnosti, odnosno iz poštovanja prema zakonu je oznaka moralnosti prema Kantu, jer su i djelovanje i motiv poštovanja iz dužnosti. I tek kao takva ona može biti dobra volja, ali to nikako ne znači da je dobro izvedeno iz volje, ali u logičkom slijedu za Kanta je neizbježno prije dobra postaviti volju, jer tek u njenom određenju takve kakva jeste možemo joj pripisati da uspostavlja dobro kao sadržaj svog realiziranja. Ključ je opet u umnosti, na način nužnosti i općevaljanosti, koja je utabala siguran put moralnosti, kroz autonomiju volje. U kontekstualnom određenju, prateći kretanje izvođenja principa moralnosti, ishodišnu tačku ne možemo vidjeti u pojmu dobra. U svakom slučaju,

uvid u Kantov način shvatanja volje, pokazuje nam da je ona sposobnost umnog samousmjerenja, podrazumijevajući usvajanje načela. Dospjeti u pitanje regulisanja ponašanja, volja to čini u skladu načelima, jer i ona podliježe umnim načelima koja određuju djelovanje. Stoga dobra volja bi predstavljala umnu aktivnost prihvatanja načela ponašanja koja su moralno ispravna. Iz toga proističe određenje dužnosti kao nužnosti ili samoograničenja, što osigurava poštivanje umnovažećih normativnih načela, posebno najviše od tih načela- zakon moralnosti. Potrebno je odmah razgraničiti dobru volju od vrline, jer se vrlina ispoljava u snazi nečijeg karaktera u izvršavanju dobrih maksima, što znači da je moguće imati slabost da se ipak ne oduprem sklonostima i težnjama koje navode da se ne postupi dobro. Ali, s druge strane neko može imati vrlinu u vidu mogućnosti da se odupire nekim sklonostima, željama i težnjama, ali čini loše, jer prihvata loše maksime. Kant je skeptičan u pogledu dobrih namjera u pridržavanju, jer iako ponašanje može izgledati spolja u skladu sa dužnostima, nikada zapravo ne možemo do kraja znati koliko zaista prihvata načela.

„ Čovek može činiti ono što je, u stvari, njegova dužnost i iz sasvim drugih motiva.“

(Makintajer, 2000, 214)

Ako uzmemo u razmatranje Kantovu tvrdnju, izvjesno postaje da se dobra volja sastoji u usvajanju dobrih maksima, a za osobu kažemo da ima moralno dobru volju ako prihvata načela koja pripadaju moralnoj dužnosti. Međutim, ono što će njenu volju okarakterizirati kao moralno lošu je sadržano u odlukama koje se donose u suprotnostima s dužnostima. Zalazimo na još kompleksnije područje dobre volje, a to je pitanje motivacije.

„ Tako se pažnja od početka usredsređuje na delatnikovu volju, na njegove motive i namere, pre nego na ono što on zapravo čini. Kakvi motivi ili namere volju čine dobrom? Jedini motiv dobre volje jeste da svoju dužnost ispunjava radi ispunjavanja dužnosti.“ (Makintajer, 200,214)

Sa putanje Kantove fundamentalne intencije u određivanju dobre volje i povezivanju sa dužnošću, (striktno određenje volje kao one koja djeluje iz dužnosti), može nas zavesti itekako iluzija da odgovornost pripada u određivanju dobre ili loše volje maksimama koje su usvojene voljom, jer često prioritetni poticaj za djelovanje ima svoje mjesto kao element tih maksima. Ali, volja je čista volja, dobro po sebi, jer ne treba joj nikakav poticaj, npr. poticaj sklonosti koje mogu biti sadržane u maksimama, nego dužnost da se učini što se moralno zahtijeva. No, učinimo vidljivim i to da niko ne poriče da može postojati mogućnost da neko može imati nemoralne poticaje za obavljanje dužnosti. Prihvatljivo je da usvajanje moralno dobrih maksima može biti motivirano na različite načine, no to je irelevantno za dobru volju.

2. Autonomija kao vrhovni princip morala

Sve značajne odrednice Kantovog ishodišta moralne koncepcije i utvrđivanje misaonog okvira koji nam je pružio blagi uvid u noseće pojmove moralnosti, vraća nas pitanju u kojem se sve ovo ogleda, a to je utvrđivanje vrhovnog principa morala kod Kanta. Kada smo doveli u središnju poziciju autonomiju volje, potom je predstavili izvorom svake moralnosti, neizbježno smo se obavezali da argumentirano dovedemo taj princip do punog sjaja i pripremimo tlo za opravdanje takvog stanovišta. U toj namjeri, u ovom dijelu rada poći ćemo od već ustanovljenih pretpostavki autonomije volje uma ispoljenih kao samozakonodavne forme uma, kakva volja treba biti, i kroz neophodnost njene obaveznosti o kojoj će biti više riječi u sinoptičkom uvidu kategoričkog imperativa. Traženje i uspostavljanje vrhovnog principa morala, a već znajući da bitno za moralnost osim sadržano u karakteriziranoj volji kao dobroj, na prvom mjestu se ističe samoograničenje, ne samo u skladu sa dužnosti već iz dužnosti, gdje ovo ograničenje pokazuje svijest o obavezujućem umnom zakonu koji je univerzalno valjan za sva umna bića. Ideja o autonomiji zasnovana je na orijentiranju da se moralni zakon obavezuje samo zbog toga što je to zakon koji proističe iz volje. Dakle, temelj principa autonomije leži u samoj volji koja podliježe zakonu, što nužno implicira razlog zašto bi volja trebala poštivati zakon. Čini se evidentnim da će fokus interesovanja u ovom dijelu rada biti zastupljen kao pitanje odnosa autonomije volje i moralnog zakona. Bit će predstavljene formule moralnog zakona iz pretpostavke zajedničke umne moralne prirode, od moralnog uma koji nam bezuvjetno nalaže šta da učinimo u obliku imperativa kao osnove ili umnog samo-ograničenja. Kantovo traženje moralnog principa će biti realizirano kroz tri formulacije, odnosno na tri načina- predstavljena kao tri glavne formule moralnog zakona. Iako ne bez svojih jasno vidljivih uvjeta, svaka formula proizlazi iz samog pojma kategoričkog imperativa, prva iz oblika, druga iz materije, a treća je sinteza, odnosno ona komponira prvu s drugom formulom. Od samog početka intencija je učiniti vidljivim pod kojim uvjetima nešto poput moralne obaveze može imati umnu osnovu, da bi se značajka obaveznosti opravdala pomoću koncepta autonomije. Moralne obaveze u vidu zahtjeva su dovoljno snažne da nadvladamo želje, sklonosti, interese, što implicira da takva načela moralnosti moraju pripadati temeljnom principu samozakonodavstva za svako umno biće, tako zaključujemo na moralni princip kao princip autonomije. Time je domen zahtjeva morala proširen i na materiju shvaćenu kao objektivnu svrhu, i samo takva svrha može pužiti onaj motivacijski impuls za kategorički imperativ.

Stoga, eruptivna misao kantovskog vulkana u njegovoj etici je u onom momentu kad krene dalje od formalnog načela moralnosti i okrene se ka koncepciji ljudskog dostojanstva, autonomiji kao izvoru zakonitosti i harmoničnoj zajednici (carstvu svrha).

2.1. Prva formulacija kategoričkog imperativa

U smislenom prostoru interpretiranja volje određene samom umnom formom zakona, a pojavljujući se kao zapovijedi uma, tj. u vidu imperativa zbog umno-osjetilne strukture čovjeka, gdje u pogledu osjetilnog može izvor djelovanja imati u težnjama i sklonostima ili još bliže: ako je pretpostavljen neki objekt kao odredbeni razlog volje. Samo u obzoru takvog imanentnog ekspliciranja pitanja imperativa, možemo svesti na dvije vrste imperativa, hipotetički i kategorički. Nužno povezano sa karakterom kategoričkog imperativa je to da nema empirijskih uvjeta u vidu pretpostavki zapovijedi, nego to je isključivo zahtjev da se djeluje tako, jer je to zapovijed uma. Što bi značilo da nema nikakvog odnosa izvan sebe, npr. za neku svrhu. Već djelovanje:

„ proglašava po sebi objektivno nužnim, bez odnosa prema nekoj namjeri tj. također i bez ikakve druge svrhe „²

Ako se vratimo na kategorički imperativ koji je naprosto zahtjev, utvrdit ćemo da je za Kanta apodiktičko-praktični princip. Implikacija takvog shvatanja se ispoljava u određivanju radnje obavezne po sebi, svoju neumoljivu oštrinu uspostavlja bez bilo kakvih interesa ili namjera, odnosno bez svrhe, samo vrh oštrice bezuvjetnosti i nužnosti htijenja radnje, a to vrijedi za svako umno biće. Kada smo spomenuli u ovom ocrtavanju kategoričkog imperativa htijenje, treba reći da je u pogledu toga sintetičko-praktički stav, gdje htijenje djelovanja ne izvodi iz nekog drugog djelovanja, odnosno nekog empirijskog interesa. Snaga kategoričkog imperativa se očituje u neposrednosti obaveznosti, direktno povezivanje volje i djelovanja na taj način. U tome se manifestira njegova bezuvjetnost. Shodno tome kategorički imperativ svoj izvor ima u čistom praktičnom umu, odnosno u čistoj volji. Usredotočimo se na kategorički imperativ koji je važan za moralno-filozofsku poziciju Kanta, čije će nam razjašnjavanje odgovoriti na pitanje

---

² Pod mogućim namjerama Kant podrazumijeva najrazličitije svrhe koje ljudi sebi mogu postaviti po vlastitoj želji (Bubalo, 1984, 92)

postavljena na samom početku ovog tematskog područja, odnosno ona koja će nam rasvijetliti i utabati put autonomije volje i njene značajne pozicije.

Nastavimo dalje sa isticanjem svojstvenosti kategoričkog imperativa, ne u deskriptivnom pogledu, već potenciranjem onih značajnosti njegovog formuliranja i značajnosti za koncept autonomije volje. Svaka formula moralnog zakona je nazvana formulom zbog toga što je u različitim ispoljavanjima rješava određeni problem. A od iznimne važnosti će nam biti razmatranje zašto Kant nije stao kod prve formulacije. Kategorički imperativ je jedan, u svojoj jasnoj formulaciji i funkciji, on je princip³, a mnoštvo pojedinačnih konkretnih kategoričkih imperativa⁴, predstavljenih kao imperativa dužnosti, u svojoj izvedbenoj funkciji iz kategoričkog imperativa kao principa koji nalaže šta se treba činiti da bi se djelovalo u skladu s umom. Po načelnoj usmjerenosti, u formi bezuvjetnosti, a u vidu zahtjeva moralni zakon je predstavljen u formi kategoričkog imperativa kao moralnog principa. Da li je prisutnost zakona njegovo skrivanje? Na koji način on sebe čini vidljivim, izražen u formuli općeg zakona? Moramo se oprezno kretati u tom području, i uočiti da se Kant ne zaustavlja kod te formulacije, već da navodi i druge formulacije tog moralnog zakona, kao različite načine predočavanja, činjenja vidljivim principa moralnosti. Što nas stavlja pred važna pitanja. Na prvom mjestu je zastupljeno pitanje da li se radi o jednom zakonu? Prateći Kanta, odgovorit ćemo potvrdno, jer se zapravo radi o različitim formulama jednog te istog zakona, gdje one ne predstavljaju različite kriterije moralnosti. Prva formulacija moralnog zakona je formula univerzalnog zakona, koja se odnosi na formu zakona u smislu univerzalne obaveze, ispoljena kroz jedinstvo. U svom suštinskom određenju ograničava bilo kojeg moralnog djelatnika, bez obzira na bilo koje kontingentne ciljeve, težnje, sklonosti. Što nam ukazuje na primjenjivost na sva umna bića, univerzalno i na isti način.

„Ovdje je kao sadržaj zakona ponovo označen oblik, naime opšte važenje jedne maksime.“
(Jodl, 1963, 17)

Ako se uopšte može govoriti o sadržaju takvog koncepta kategoričkog imperativa, onda ćemo reći da je i on u svom formalnom određenju sadržaja suglasnost volje s samim univerzalnim zakonodavstvom.

„ Dakle, postoji samo jedan jedini kategorički imperativ, i to ovaj: Delaj samo prema onoj maksimi za koju u isto vrijeme možeš želeći da ona postane jedan opšti zakon.“(Kant,2008, 60)

---

³ Da se djeluje prema onoj maksimi za koju ujedno može htjeti da postane općim zakonom

⁴ Bezuvjetne norme, ali ne u značenju temeljnog moralnog principa

Zaustavimo se na pojmu univerzalne valjanosti, u svrhu razjašnjenja da sam po sebi ne sadrži nikakav poseban novi moralni zahtjev, već čisto formalno određenje, koncept objektivno valjane prosudbe, univerzalno važeći za sva umna bića. Ono što želimo naglasiti je zapravo logički nivo opštosti koji Kant uvodi: „Dakako, mora se moći željeti da maksima naše radnje postane opšti zakon. To je kanon moralnog rasuđivanja uopšte. Ali, to nije Kantovo otkriće. Da su interesi opštosti mjerilo vrijednosti za moralno rasuđivanje, to su u ovoj ili onoj formi priznale prije njega sve utilitarne teorije. Da nije dobrobit i usavršavanje opštosti, nego logički oblik opštosti ono što je presudno...“ (Jodl, 1963, 17) Moramo se suočiti sa pitanjem otkud neophodnost da Kant ponudi više od jedne formule, ako je opšta formula zakona jedini kategorički imperativ. Prvi odgovor bi bio sadržan u njegovoj sustavnoj tendenciji, ali moramo zamijetiti da Kant ne tvrdi da izvodi bilo kakve dužnosti iz ovog univerzalnog zakona, da nam prezentuje stvarno izvođenje bilo kakvih dužnosti iz ovih formula, niti znači da sve dužnosti mogu biti izvedene iz neke formule jednog istog moralnog zakona, nego očito je da ova formula pretpostavlja određene dužnosti, a ne da ih proizvodi. Kod ove prve formulacije zašto nam je važno Kantovo potenciranje na univerzalnosti? Upravo iz razloga što ga to razlikuje od pojma općenitosti shvaćenog u standardnom značenju, jer pod pojmom univerzalnosti se podrazumijeva ono što je nužno i bez iznimke, uz općenito ispitivanje dopuštenosti. Važno je ukazati na kategoričku prirodu moralne obaveze koja nas obavezuje neovisno o interesu, samim tim moralni zakon je čisto izraz volje. Izrazito predstavljena formula općeg zakona je ona koju možemo htjeti i možemo misliti. Da li možemo govoriti o ekvivalentnosti mogućnosti htijenja i mogućnosti da vrijedi kao opći zakon? Potrebno je da se, prije svega, osloni na činjenicu da je mogućnost htijenja, mogućnost opravdanja pred umom na način da se hoće kao opći zakon. A to da li je neka maksima valjana za opći zakon, detaljna eksplikacija potpunih i nepotpunih dužnosti nam proširuje horizont shvatanja. Gledajmo na to, slijedeći Kanta, kao postojanje mogućnosti da se neke dužnosti ne mogu htjeti, tj. nemogućnost htijenja u vidu uzdizanja maksime do općenitosti zakona, u suprotnom bi volja proturječila samoj sebi. Dok neizbježno je i to da se neke mogu htjeti, ali ne mogu misliti kao opštevaljane. Maksime kao što smo naglasili mogu biti u skladu sa dužnosti, ali što je nama bitnije je to da se hoće iz dužnosti, odnosno hoće zbog umnosti i tako se može odrediti autonomija koja je temelj kategoričkog imperativa. To je to ispoljavanje njegove opće formule prema maksimama koje su valjane za općezakonodavstvo, koje moram moći htjeti i s obzirom na njihovu formu, a ne samo zbog njihovog sadržaja. Materijalna sastavnica maksime , koja postoji zbog čovjekove osjetilne prirode o kojoj je bilo riječi u prvom dijelu rada, prekomponovana je s obzirom na umnu formu.

2.2. Druga i treća formulacija kategoričkog imperativa i princip autonomije

Dva ključna izvora odakle se crpi materijal za drugu formulaciju kategoričkog imperativa, nalaze se u obliku čiste volje i pojma svrhe koji volji služi kao objektivni temelj njenog samoodređenja. Umna priroda čovjeka je ta koja postavlja i ispostavlja sama sebi svrhu, na taj način je materija dobre volje. Dakle tendencija nije sadržana u postizanju neke svrhe, u pitanju je da se može misliti negativno⁵ određena kao samostalna svrha. To upućuje da mora vrijediti za sva umna bića, jer je data samim umom, u odnosu na svrhe koje čovjek može da postavi po svojoj želji ili težnji, kao učinke svog djelovanja. U ovakvom vidokrugu čovjeka kao umnog bića, implicitno je to da je svaki čovjek svrha po sebi, a nikada shvaćen kao sredstvo za neku pojedinačnu volju. On kroz sva svoja djelovanja prema sebi i drugima, u svom postojanju se smatra svrhom po sebi.

„ Zanemarimo li za sada neke osobitosti te takozvane 2. formule (Kantovog) kategoričnog imperativa, može se reći da se ona svodi na imperativ ”nikoga ne instrumentaliziraj!” Taj se pojam može nazvati i moralom univerzalnog poštovanja. ...“ (Tugendhat, 2003, 70)

Prikladnost, osiguranost praktične efikasnosti kao i to da zahtjevi moralnosti budu što djelotvorniji je ono što treba da obezbijede ostale formulacije pored opće formule koja ima apsolutnu prevlast u moralnom presuđivanju djelovanja. No, bez sumnje razlika se ispoljava u njihovom odnosu prema ciljajućem dijelu maksime, formula općeg zakona, odnosno formula općeg prirodnog zakona odnosi se na formu maksime u vidu zahtjeva da svaka maksima ima formu općenitosti, dok u drugoj formulaciji je to u odnosu na umnu prirodu kao svrhu po sebi kao uvjetu maksimama svih relativnih svrha, tada bi mogli govoriti o upućenosti na materiju maksime.

„Sve maksime naime imaju: 1. formu koja se sastoji u opštosti, i u njoj je formula moralnog imperativa izražena ovako: maksime moraju biti odabrane tako da bi važile za opšte prirodne zakone; 2. materiju, naime svrhu, i tada formula glasi: umno biće kao svrha po svojoj prirodi, dakle kao svrha po sebi, mora svakoj maksimi da služi samo kao ograničavajući uslov svih čisto relativnih i proizvoljnih svrha...“ (Kant, 2008, 84)

Imamo slobodu govoriti o korelaciji ove dvije formulacije, isprepliću se u pojmu općevaljanosti maksime koju zahtijeva prva formulacija iz čega slijedi da je može htjeti svako

---

⁵ Negativno određena znači da se protiv nje ne smije raditi i djelovati, ne smije biti shvaćena samo kao sredstvo, već i kao svrha u htijenju

umno biće koje samo postavlja svrhe, jer maksimu ne bi mogla htjeti sva umna bića kada bi čovječstvo u nekoj maksimi bilo predstavljeno kao sredstvo, to bi onemogućilo općevaljanost. Ova uvezanost vidljiva je i povratno gdje bi se mogla izvesti osnovna opšta formula iz ove druge formulacije koja izdiže čovječstvo kao svrhu po sebi.

Odlučni pomak sa stajališta argumenata da on ne izvodi drugu formulaciju samo iz opće fomule nego i iz karaktera dobre volje, odnosno iz umne prirode bića.

„ Postupaj tako da ti čoveštvo u svojoj ličnosti kao i u ličnosti svakog drugog čoveka uvek upotrebljavaš u isto vreme kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo.“ (Kant, 2008, 74)

Kako sada to Kant povezuje sa motiviranošću dobre volje? Na prvom mjestu, podsjetimo se da je dužnost ta koja motivira volju, i to je jedini način kako motiviranosti dobre volje, dakle iz formalne dužnosti, poštovanje prema moralnom zakonu. A u ovoj formulaciji dobro djelovanje, koje je motivirano pomoću dužnosti je poštovanje prema čovječstvu druge osobe, poštovanje dostojanstva umne prirode, i na taj način odražava dobru volju. Takvo pripisivanje, izdiže dostojanstvo kao vrhovnu i neuporedivu vrijednost. Materija zakona vrijedi u smislu umnog tla, jer samo forma kategoričkog imperativa nije dovoljna da nas dovede do istinske metafizike morala, zbog toga ne trebamo samo formu kategoričkog imperativa nego i način na koji je vezan sa konceptom volje umnih bića općenito. Osvjedočenje čovječstva kao svrhe po sebi koja je objektivna i nužno obavezujuća za nas kao umna bića, umna priroda kao svrha po sebi u osobama.

„ To, dakle, nisu prosto subjektivne svrhe, čija egzistencija kao posledica našeg delovanja ima neku vrednost za nas; to su objektivne svrhe, stvari čije postojanje jeste svrha po sebi... Osnov tog principa jeste: umna priroda egzistira kao svrha sama po sebi.“ (Kant , 2008, 73)

Već ovdje možemo zamijetiti da osim općevaljanosti, dolazi u prvi plan određenost voljom, što se svodi na to da volja koja poštuje zakon poštuje samo svoju umnu volju. Takvo umno ponašanje je neovisno o izborima i sklonostima, čime se potvrđuje da je u pitanju objektivna svrha kao svrha po sebi. Bez sumnje u tom misaonom usmjerenju se ne misli da to može biti neka posljedica ili učinak našeg djelovanja, kao ono koje se smatra krajnjim ciljem samo zato što smo ga odredili kao svrhu prema svom nahođenju. Kada smo tu opciju isključili, ostaje nam da zaključimo, prema Kantu, na nešto što ima apsolutnu vrijednost. U krajnjoj instanci, kada slijedimo zakon, slijedimo volju, odnosno radimo ono što je umno, budući da je umna volja zakonodavac ovog zakona, i ta umna volja je predmet poštovanja, nadalje znači da umna priroda nije samo svrha po sebi već ima i dostojanstvo. Uprkos svojoj prividnoj prozirnosti, tek ovdje

dobivamo tlo za korak dalje, za metafiziku morala, odnosno stepenicu ka doseganju načela za koje tražimo osnove, a to je moguće tek kada na uspostavljanje opšteg zakona, izvedemo i formulu čovječnosti kao svrhu po sebi. Ako se pitamo gdje je cjelovit oblik određivanja zakona, nešto što bi mogli nazvati konačnim oblikom moralnog zakona u Kritici praktičnog uma i Zasnivanje metafizike morala to je svakako treća formula koja kombinira prvu i drugu formulu, predstavljena kao formulacija autonomije koja pruža potpuni prikaz vrhovnog načela morala. Mišljen na tim osnovama to je zakon kojem je predmet umna volja. Kada se u univerzalnoj formulaciji pita da li se maksima može misliti i htjeti kao umni zakon, tada se u formulaciji autonomije pita je li valjana, odnosno je li vrijedi ka takva, kao zakonodavna umna volja. U univerzalnoj formulaciji smo se kretali na području moralne dopuštenosti, dok je ovdje u pitanju pozitivno držanje univerzalnog zakona. Tu je potpuno ispoljen zakonodavni oblik kroz uključenje same umne volje, valjan kao univerzalni zakon. Formulacija autonomije nam ne pruža nešto poput kriterija za utvrđivanje ispravnog ili pogrešnog djelovanja, već ona sve to sintetizira u obliku jedinstvenog kategoričkog imperativa. U univerzalnoj formulaciji najučinkovitije se prikazuje kanon presude, dok nam je druga formulacija pružila u širem shvatanju tlo, razlog za poštivanje kategoričkog imperativa, temelji i opravdava umnu prirodu, odnosno čovječstvo kao svrhu po sebi. Kao sjena sve vrijeme nas prati pitanje jesu li ekvivalentne te tri formulacije. Iako Kant govori o jednom kategoričkom imperativu, o njegovim formulacijama kao varijantama, ne možemo reći da su istovjetne, ne govore baš isto sve tri, one upućuju na isto, jer zajedno formiraju sustavno jedinstvo, ali svaka ima svoju funkciju, kao što smo već naglasili. Cjelokupan ton ovih formulacija nam nije osigurao postupak odlučivanja šta treba činiti. Formula autonomije, kao cjelovita formula moralnog zakona, iznosi na vidjelo zapovijed uma za slijedeće maksima sa zakonodavnom formom, tj. one čije univerzalna vrijednost i poslušnost predstavljala carstvo svrha.

Autonomija volje temelji zakon o našem poštivanju dostojanstva umne prirode u sebi i u drugima, jer svako umno biće predstavlja svrhu sam po sebi. Ovdje naglasimo važnost činjenice da nije u našoj moći da stvorimo ili uništimo ideju umne volje, niti se o zakonu autonomije radi kao mom konkretnom ili partikularnom zakonu. Već, moralni zakon kao univerzalno valjan za sva umna bića može biti samo zato što proističe iz volje svakog umnog bića, odnosno iz volje u obliku ideje. Gotovo neiscrpno u tome je sadržana volja kao zakonodavac kategoričke obaveze prema toj ideji koja je valjana za svako umno biće, a nijedan zakon čija se obaveza temelji na vanjskom interesu ne može biti univerzalan za svaku umnu volju jednostavno kao takvu. U ovoj argumentaciji sadržan je, bez sumnje, značajan motiv, odnosno način da se shvati

zakon koji zapovijeda na taj način jeste da se pretpostavi kao vrhovno tlo sama umnost volje koja poštuje zakon. Nemoguće je tek tako početi razmatranje bez osvrtnja na izvedbu ove formule iz prethodne dvije, da bi bila u mogućnosti uopšte da vrhuni u svom konačnom obliku gdje je carstvo svrha predstavljeno zajednicom umnih bića pod zajedničkim zakonima. Prva udarna igla je u ograničenosti na maksime djelovanja koje su važeće i valjane za opće zakonodavstvo, a druga udarna igla je međusobno važenje jednih za druge umnih bića kao svrha po sebi. U tom uzajamnom izgrađivanju nastaje ideal kao carstvo svrha pod objektivnim zakonima, a svako umno biće je član takvog mogućeg carstva svrha u svojoj zakonodavnoj ulozi. Taktički i metodički prenaplašeno, skriva formulu autonomije koju je prije ove formule izveo, to osvjedočenje je došlo do izražaja kada smo spomenuli zakonodavstvo članova carstva svrha koje je moguće pod plaštom samozakonodavstva volje.

Kant dovodi u vezu carstvo svrha sa carstvom prirode kao potpuno svrhovite prirode usmjerene na konačnu svrhu. To nas vraća na tvrdnju da bi carstvo svrha trebalo biti ostvareno po modelu zasnovanosti na prirodnim zakonima, tj. djelovanje obilježeno maksimama koje se uzimaju kao zakoni prirode. Zanemarujući specifičnosti, možemo reći da se i ovdje radi o ispreplitanju i uključenosti ne samo formulacije općeg zakona nego i teleološkog shvatanja prirode koje je karakteristično za formulu opšteg prirodnog zakona. Jasno nam je da formula carstva svrha je u službi primjene formule principa autonomije, tako da volja pomoću svoje maksime može samu sebe posmatrati ujedno kao opće zakonodavstvo. Takva naznačena vizura orijentiranja treće formule je potpuno određenje, jer uključuje i formu i materiju moralnog djelovanja. Dakle, formula autonomija se temelji na kombinaciji idejnih momenata sadržanih u dvije formulacije, s jedne strane zastupljnost opšteg zakonodavstva u obliku univerzalnosti shvaćeno na objektivni način, a s druge strane subjekt svrhe kao umno biće kao svrha po sebi, gdje treći praktični princip volje shvaćen kao volja svakog umnog bića koja daje univerzalni zakon. Mogućnost dosljednog razvijanja ne znači direktno logičko zaključivanje od formule autonomije na tvrdnje u prve dvije formulacije. Svojevrsnost Kantovog principa autonomije u isključivanju zakonodavca, uključuje ideju umne volje kao zakonodavca moralnog zakona. A na taj način je isključena empirijska konačna ljudska volja, jer je u pitanju čista ideja uma, kojoj ne može biti empirijska adekvatna i primjerena. Kada se govori o ideji volje, ne možemo podrazumijevajući priključiti i staviti na to mjesto vlastitu konačnu volju smatrajući je zakonodavcem moralnog zakona. Krajnje kondezovano : volja koja poštuje zakon poštuje zapravo svoju vlastitu umnu volju i da je svojim zakonodavstvom donesen zakon koji poštuje, a nepoštovanje moralnog zakona oduzima volji ozračje potpunosti autonomije. Formula autonomije predstavlja zakon

kojem je predmet umna volja. U kojoj bi krajnjoj tananosti i suptilnoj naznaci mogli razlikovati formulu autonomije od opšte formule i formule prirodnog zakona. Iako osnovna formulacija označava da li maksima može da se misli i hoće kao univerzalni zakon i ako ne može nije dopušteno postupati po njemu. Na jednoj strani se maksima može htjeti kao opšti zakon, a na drugoj da vrijedi kao opšti zakon bez ulaženja u mogućnost htijenja.

„ Djeluj samo prema onoj maksimi kroz koju ujedno možeš htjeti da postane opštim zakonom. Djeluj samo prema onoj maksimi koja ujedno može vrijediti kao opšti zakon.“

Formula autonomije, ipak drugačije označava pitanje : da li je maksima valjana kao univerzalni zakon? Ako jeste, onda se radi o umnoj volji i predstavlja se zakonom. Maksime propuštene kroz opštu formulu mogu se kvalificirati kao moralno dopuštene, ali one koje prolaze test formulacije autonomije postaju valjan zakon. Dolazimo do tačke erupcije gdje nije više riječ samo o tome da bi moglo biti dopušteno da se djeluje prema toj maksimi, nego je u pitanju kategoričko obavezujuće postupanje. Još jedna referentna tačka dolazi u prvi plan razmatranja: mogućnost. U opštoj formuli oblikotvornost je sadržana u mogućnosti mišljenja maksime kao univerzalnog zakona ili zakona prirode. Prema tome, u središnjem položaju ' može' označava da maksima prolazi test u vidu onoga što se može misliti i htjeti bez proturječnosti. U pogledu mogućnosti, to ' može' ima svoj značaj samo zbog temeljen razlike između subjektivnih načela i zakona koji važe kao objektivna načela, o čemu je već bilo riječi. Jer, bez maksima, govorili bi samo o objektivnom zakonu, zakonodavnog oblika, valjani kao univerzalni zakoni koji uključuju samu umnu volju, što nam naznačava da se ne zadržavaju samo kod testa dopustivosti. Nadograđujuća formulacija autonomije nalaže pozitivno- prihvatajući odnos prema maksimama koje se mogu držati ili uključiti u univerzalni zakon. Pri tome se zacijelo može tvrditi da je u trećoj formulaciji pruženo i zaokruženo pitanje moralnog zakona. Neizbježno je naglastiti da i formula autonomije nam ne nudi nešto poput kriterija ili postupka za utvrđivanje ispravne ili pogrešne radnje.

„ Temeljna funkcija svih formula kategoričkog imperativa zapravo je u opravdanju i utemeljenju valjanosti konkretnih moralnih normi do kojih inače dolazimo na druge poznate načine.“ (Bubalo, 1984, 182)

Formula autonomije samo sažima sve ovo u obliku jedinstvenog kategoričkog imperativa. Ovaj zaobilazni put signalizira pitanje da li se, u konačnici, kategoričkim imperativom utvrđuje moralnost djelovanja ili samo slaganje djelovanja sa moralnim zakonom. Da li je on kriterij moralnosti ili utvrđuje slaganje djelovanja sa dužnošću, odnosno da li je u pitanju legalnost.

Kada bi kriterij moralnosti zapravo postao kriterij legalnosti? U onom momentu kada se shvati da se ne može nikada potpuno znati unutrašnja dispozicija koja navodi na određeno djelovanje, pozitivni moralni karakter djelovanja, iako spolja maksima može biti u skladu s dužnošću. Da li se tu možemo zaustaviti i utvrditi moralnu optiku djelovanja? Da bi se očuvao princip autonomije, uvodi se poštovanje kao mogući pokretač, ali kao jedini mogući pokretač moralnosti. Kada je riječ o pokretaču moralnosti neizostavno je istaknuti da on ne smije biti dio čulnosti zbog toga što on pokreće volju, a njena sposobnost da ostane moralna se nalazi u kriterijumu principa autonomije. Kant pruža rješenje u Zasnivanju metafizike morala. A okvir njegovog rješenja je poštovanje kao jedini mogući pokretač dobre volje. Potrebno je bilo da se iz subjektivnih principa morala isključi takozvano moralno osjećanje. To bi predstavljalo da se moralno osjećanje ne može uzeti kao pokretač ostvarivanja moralnog zakona koji je okarakterisan bezuvjetnim i objektivnim vrijednostima. To je sve zato što osjećanje obuhvata odnos prema subjektivnoj materiji htijenja. Ona dimenzija koja isključuje mogućnost drugih osjećanja da budu moralni pokretači moralnosti je upravo poštovanje moralnog zakona. A tu nije kraj, jer poštovanje moralnog zakona omogućava da stupi na snagu moralni zakon kao jedini pokretač..

„ Jer,poštovanje je osjećanje,ali osjećanje posebne vrste...Specifičnost poštovanja sastoji se u tome što ono nije osjećanje zadobijeno nekim uticajem spolja,kakva su osjećanja straha ili sklonosti“ (Kant, 1979, 27)

Važno je da se istakne razlika koja se javlja u shvatanju pokretača u njegovom djelu Zasnivanje metafizike morala i u Kritici praktičnog uma: U Zasnivanju metafizike morala je razdvojio moralni zakon od poštovanja. Na koji način? Tako što je moralni zakon objektivni odredbeni razlog volje a poštovanje subjektivni pokretač.

Dok u Kritici praktičnog uma kaže :

„ Ako se pod pokretačem razumije subjektivni odredbeni razlog volje čiji um nije već po njegovoj prirodi nužno primjeren objektivnom zakonu,onda odatle najprije slijedi : da se božanskoj volji uopšte ne mogu pripisati nikakvi pokretači,ali da pokretači ljudske volje (kao i voje svakog stvorenog umnog bića) nikada ne mogu biti nešto drugo do moralni zakon,i da prema tome objektivni odredbeni razlog uvijek i sasvim sam ujedno mora biti subjektivno-dovoljni odredbeni osnov radnje.“ (Kant, 1979, 191)

To bi značilo da se moralnom zakonu pripisuje to da je istovremeno princip prosuđivanja i princip izvršenja moralnosti. A gdje momenat njihovog izjednačavanja, postavlja se pitanje. U analiziranju razlike između moralnosti i legalnosti. Moralni zakon je taj koji pokreće radnju. Koncept poštovanja postaje samo učenje koje je objašnjavajući način postajanja moralnog zakona subjektivnim principom izvršenja moralnosti. Ali, taj način i sam ne može izbjeći moralnom zakonu, dapače diktiran je njim...

Ali, da li to znači da se ukida mogućnost da se poštovanje sazna a priori? Ne, on i dalje ostaje pri tome da je to jedino 'osjećanje' koje se može saznati a priori, ali to omogućava potpuna određenost moralnim zakonom. Dakle, moralni zakon prethodi poštovanju. U usko shvaćenom ocrtavanju kategoričkog imperativa kao onog koji može pokazati da je određena maksima u skladu sa zakonom, a gdje nam ostaje zamagljeno da li je neko djelovanje doista moralno ostaje se na njemu kao kriteriju legalnosti. Ovaj problem možemo razriješiti preteći osnovnu nit Kantove intencije, ako razdvojimo ono što predstavlja slaganje radnje sa zakonom i slaganje maksime sa zakonom. U prvom slučaju, ne možemo to moralno dimenzionirati, možemo samo utvrditi legalitet, odnosno da je radnja u skladu sa zakonom. A moralnost tražimo na razini formiranja maksime. Jer, tu govorimo o odnosu maksime koja može da u sebi sadrži motiv djelovanja u odnosu prema zakonu. Uočavajući da određeni motiv nije određen poštovanjem prema umnom zakonu kao takvom ne možemo govoriti o moralnosti. Svaki individualni interes nosi oznaku parcijalnosti i ne može biti u svojstvu univerzalnosti. Odlikovanje kategoričkog imperativa kao kriterija moralnosti, pored legalnosti, nalazi svoje uporište u opštosti zakonodavstva, jer maksime nisu samo u skladu sa dužnosti, već se hoće iz dužnosti. To sve nam omogućava autonomija uma u kojoj se temelji kategorički imperativ. Referentne pozicije poput moralne obaveznosti ili moralne dopuštenosti maksime u njenoj kvalifikaciji za opšte zakonodavstvo, u svim mogućim oscilacijama, navode na brzopleto zaključivanje da maksima čim se može kvalificirati za opšte zakonodavstvo određena je kao dužnost, opravdavajući da je to tako čim je mogu misliti i htjeti za opći zakon. Međutim, to bi rezultiralo proglašenjem svake proizvoljne subjektivne maksime opštim zakonom ako je okarakterizirana mogućnošću mišljenja i htjenja. Opet nas stavlja pred dilemu da li je kategorički imperativ negativan kriterij, u kojem je riječ o dopuštenosti pozitivnih maksima, a ne i obaveznosti, odnosno njihove moralne nužnosti.

„ Kategorički imperativ je tvorbeni, a ne samo selektivni princip, jer on ponajprije modificira maksimu formalno u tom smislu što joj pridaje novi motiv djelovanja(štovanje zakona kao

ideje uma), a potom u pojedinim slučajevima, maksime koje prvotno ne mogu postati općim zakonom, materijalno korigira tako da se mogu moralno kvalificirati.“ (Bubalo, 1984, 151)

2.3. Pozitivna i negativna sloboda

Na prvoj razini potrage za vrhovnim principom autonomije volje uspostavio se moralni zakon kao zakon autonomije, ali tu nije zadnja stanica eksplikatornog dimenzioniranja, Kant dalje nastavlja na povezivanje ideje autonomije sa idejom slobode. Iako na prvi pogled izgleda da je moralni zakon različit od tvrdnje da je ljudska volja sloboda, on razmatra ove ideje kao recipročno međusobno podrazumijevajuće. Što inkludira razumijevanje da ako tvrdimo da je volja slobodna, onda smo se obavezali na punovažnost moralnog zakona. Ono što Kant poriče na prvom mjestu je to da možemo biti slobodni kao članovi osjetilnog svijeta, a to implicira da se slobodu možemo misliti jedino kao pripadnici noumenalnog svijeta.

„Ovdje, dakle, moralna sloboda nije više samo nešto zamišljeno, ideal, nego istovremeno stvarnost, dakako nadempirička, koja se može samo misaono shvatiti, inteligibilna. Mi smo slobodni kao čisto praktična umna bića...“ (Jodl, 1963, 26)

Kada govorimo o Kantovom razumijevanju autonomije, govorimo o prihvatanju takve ideje čija je odrednica samozakonodavstvo, a ona je izraz ideje zakona slobode. Suočenje sa praktičnim zakonom shvaćenim kao imperativ koji ograničava volju, kao sa zakonom koji proizlazi iz slobode, čini nam poteškoće u shvatanju. Jer u standardnom shvatanju slobodnom se pripisuje nešto što ne podliježe zakonu, i obratno ono što podliježe zakonu nije slobodno. O čemu je ovdje riječ? Možemo na prvom stepenu govoriti o slobodi kao sposobnosti djelovanja prema umu, stoga za konačnu volju sloboda zahtijeva ograničenje da se tako djeluje. Kada operira pojam ograničenja u ovakvom određenju, neophodno je odmah naglasiti da je ovo ograničenje daleko od suprotnosti slobode, čak šta više nužan je uvjet za slobodu uopšte. Iako Kant vodi argumentacijsku nit o pitanju slobode kroz obje svoje Kritike, nama će za potrebe ovog rada biti potreban poseban osvrt na problematiziranje koje je ocrtano u Zasnivanju metafizike morala. Postavimo na jednu stranu tvrdnju da je umna volja slobodna, a na drugu stranu da moralni zakon bezuvjetno vrijedi za umnu volju.

„ Ovo svojstvo volje: sama sebi biti zakon, koje kategoričkim imperativom zahtijeva, nije ništa drugo nego sloboda. Jer ako je volja neka vrsta uzročnosti živih bića, ukoliko su ona umna, tad je sloboda svojstvo ove uzročnosti koja može djelovati pomoću nje nezavisno od stranih uzroka, koji je određuju i u pozitivnom smislu ono svojstvo pomoću kog je (umna) volja u svim djelima sama sebi zakon. Tako se ona razlikuje od prirodne nužnosti, svojstva

uzročnosti svih bezumnih bića, koja su podstaknuta na aktivnost pomoću uticaja stranih uzroka. Sloboda ne može biti bez zakona- jer bi inače slobodna volja bila besmisao- nego ona mora biti uzročnost prema nepomjenljivim zakonima, no naročite vrste. „ (Jodl, 1963, 24)

Karakterizirajući umnu volju kao slobodnu predstavlja je kao neophodno tlo za svaku umnu prosudbu. Najprije ćemo se osvrnuti na distingviranje transcendentalne slobode kao sposobnosti stvaranja uzročnosti, ali označeno kao spontanitet, gdje transcendentalno slobodni uzrok djelotvoran neovisno o prethodnom uzroku od njegovog određenja praktične slobode. Most koji Kant pravi od slobode koju je prvenstveno postulirao kao transcendentalnu ideju ka praktičnoj slobodi koja je iz nje izvedena, dovodi nas u poziciji razmatranja uslovno rečeno obje obale. Stalno ćemo oscilirati između teorijske i praktične ravni, da bi došli do potpunog određenja slobode, što će nam omogućiti potpuno razumijevanje slobode kao autonomije volje. Jednu obalu sačinjava sloboda u kosmološkom smislu , gdje označava neko stanje koje može da počne samo od sebe, i tako shvaćena može da postoji paralelno sa kauzalitetom prirode. U takvom pozicioniranju, ne možemo govoriti o isključujućem odnosu prirode i slobode, jer sloboda ne može da isključi prirodu. Ali, može li priroda da ima isključivački faktor kada je u pitanju sloboda? Šta nam opravdava činjenicu da može da postoji sloboda uz prirodu. Kako smo se u prvom dijelu detaljno bavili čovjekovom umno-osjetilnom prirodom, ovdje nema potrebe za detaljnom elaboracijom, osim da naglaismo da se je tačka pomirenja kauzaliteta prirode i kauzaliteta slobode upravo u čovjeku kao članu prirodnog red i inteligibilne sfere u kojoj je on uzrok radnji. Inteligibilna svojstvenost je zapravo njegov praktični karakter, gdje um ima svoj vlastiti kauzalitet, što je osvjedočeno u postojanju moralnog zakona kao kategoričkog imperativa., dakle u njegovoj imperativnoj svojstvenosti. To osvjedočenje je u onom: treba biti, što ispoljava jednu vrstu nužnosti koja nema veze sa onom u prirodi, kakva jeste stvarnost. Stoga, ključ diferencije je u trebanju kao htijenju koje vrijedi za svako umno biće, a ono kao što smo dokazali proizlazi iz praktičnog karaktera, odnosno slobode.

„ Jer moralnost kao određenje volje prema po sebi datim zakonima uma upravo je sloboda: i obrnuto: ako je sloboda volje pretpostavljena, odatle slijedi moralnost zajedno sa svojim principom, samim raščlanjivanjem njenog pojma. Sloboda je, dakle, idealni zahtjev koji mi kao umna bića postavljamo sami sebi i on se podudara sa zapoviješću kategoričkog imperativa. „ (Jodl, 1963, 24)

Misani slijed pratimo od slobode kao sfere trebanja, a ' treba ' je osnova za praktični zakon čija forma djeluje kao imperativ. Iako nam se čini da se vrtimo u krug, izvjesno je da o slobodi

ne može biti govora u empirijskom smislu koji je pod zakonima prirode, jer čulnost se veže za uslovljeno htijenje koje nije kategorički imperativ. Već nam je evidentno da drugu obalu čini sloboda u području inteligibilnog, koja nije samo određena negativno kao nezavisnost od spoljašnjih uzroka, nego vrhuni u svom pozitivnom ispoljavanju kao moć koja može da započne nešto sama od sebe.

U tom pogledu, već možemo naslutiti zašto se prvenstveno sloboda zasnivala kao transcendentalna ideja, jer Kant nije ni želio da dokaže mogućnost slobode, kao ni njenu stvarnost u teorijskom području, već čisto je uveo da dokaže da ne proturječi kauzalitetu prirode. Sloboda kao transcendentalna ideja je uzeta kao ona na osnovu koje je um moga da započne niz uslova čulno neuslovljenih. Na široj ljestvici se priroda i sloboda ne isključuju, ali sve dok se razgraničavaju na način pripadnosti različitim sferama zbiljnosti. Zanimljivo je Kantovo, na izvjestan način, suodređenje da je volja praktički slobodna samo ako je transcendentalno slobodna, a da transcendentalna sloboda je moguća samo u noumenalnom svijetu. No, kada govori o moralnom zakonu, isključivo se tiče praktične slobode, bez spekulativnih intencija koje može donijeti transcendentalna sloboda. Dolazimo do ključne tačke njegovog etabliranja praktične slobode u negativnom smislu kao volje koja je praktično slobodna ako djeluje neovisno o vanjskim uzrocima određivanja načina djelovanja, kao i do etabliranja slobode u pozitivnom smislu kao moći da sama sebe odredi u skladu s vlastitim zakonom. Ako se radi o nesavršenoj, nepotpunoj volji koja ne djeluje uvijek kao pravilno usmjerena prema zakonu, zakon se kao što je već spomenuto za nju predstavlja kao načelo prema kojem bi trebala djelovati. Kako je sloboda neka vrsta kauzalnosti, to u ovom slučaju predstavlja podvrgavanje bezuvjetnom i samozakonodavno postavljenom zakonu. Kako je već pokazano, moralni zakon je dobio svoj potpuni razvoj u trećoj formuli autonomije, i kao takav vrijedi za svaku umnu volju. Na tom mjestu nam postaje jasno da vrijedi tvrdnja ako postoji slobodna volja, moralni zakon vrijedi za umnu volju. No, vratimo se jedan korak unazad, i pogledajmo kako je Kant argumentirao za mogućnost tvrdnje da je umna volja slobodna. Kako dolazi do toga da sloboda mora biti pretpostavljena kao svojstvo volje svih umnih bića. Svaka sumnja u stvarnost slobode može ima mjesta samo ako sumnjamo u našu umnu sposobnost prosudbe. Jasno nam je da ne možemo shvatiti ideju slobodne volje kao umni pristup prirodnom kauzalnom procesu, ali postavlja se pitanje da li to označava slobodno djelovanje ili sukladnost sa umnim normama.

„ Da bi se moglo makar i razmišljati o moralnoj slobodi-stvarnost slobode se dobija tek u sljedećem, devetom koraku-ona mora biti zamišljena kao nezavisnost od svega empirijskoga,

pa , dakle i od prirode uopšte. Kao uslov mogućnosti zamišljanja slobode (volje), ona se zove „transcendentalna“ sloboda.“(Hoffe, 2011, 258)

Ono što nam je pružilo tlo za dalje razmatranje je slobode kao transcendentalne ideje koja predstavlja polazište za ispitivanje slobode kao autonomije volje, gdje je ontološki pojam slobode osnov za praktični pojam slobode. Sloboda i zakonodavna forma volje međusobno se određuju, ali to ne govori da je sloboda spoznatljiva, već da je nužna pretpostavka, bez nje nema ni moralnog zakona. Tu pretpostavku slobode omogućava svijest o praktičnim zakonima, zbog načina nužnosti kojim um propisuje, a bez vezanosti za empirijske uvjete. Kako je čista volja određena samom formom uma, i kako je svijest o osnovnom opštem zakonu fakt uma, jer isključila se mogućnost zasnivanja na bilo kojoj datosti, samim tim i svijest o slobodi je zasnovana na ovom faktumu. Volja kao sposobnost da se od sebe započne neko djelovanje, odnosno samozakonodavstvo. Ispoljavanje autonomije kao dvodimenzioniranje slobode: samozakonodavstvo i nezavisnost od materije zakona. Vratimo se na operirajuću ulogu slobode kao transcendentalne ideje u njenom dvostrukom određenju da bi napravili usporedbu sa dvostrukošću u praktičnom području.

„ Treća antinomija, razlikuje dvije kauzalnosti koje su znatno temeljnije različite od spoljašnje i unutrašnje kauzalnosti. One su, naime dvije podvrste uobičajene kauzalnosti, zakonitosti prirode. Njima Kant protivstavlja ono što naziva kauzalnošću slobode.“ (Hoffe, 2011, 257)⁶

U prvotnom određenju kao transcendentalna sloboda u pozitivnom određenju portretirana je kao sposobnost da se od sebe započne niz događaja, a negativno određenje nezavisnost od čulnih poticaja.

„ Kauzalnost slobode se ne sastoji od indeterminacije, već od sposobnosti praktičke refleksivnosti da razlozima pribavlja praktičnu težinu. Uprkos tome, Kant govori o bezuslovno slobodnoj volji. Naime, bezuslovna nije nedeterminisana, već ona, u ranije navođenom autonomnom smislu, slobodna volja.“ (Hoffe, 2011, 257)

U praktičnoj sferi, sloboda kao autonomija volje već u sebi sadrži slobodu ka transcendentalnu ideju, ali nadograđuje se praktični momenat označen kao negativna sloboda od materije zakona. Na teorijskoj ravni je bilo uočljivo dopuštanje mogućnosti, bez međusobnog isključivanja, kauzaliteta prirode i slobode, gdje je fokus bio usmjeren samo na mogućnost slobode. Dok se na praktičnoj razini sloboda dovodi u veze sa praktičnim zakonima jer su oni jedino mogući u

---

⁶ Ovo podrazumijeva kauzalnost kod koje um isporučuje odredbeni razlog

povezanosti sa slobodnom voljom, ali povratno su nužni pod pretpostavkom slobode, kao što se i nužnost slobode ogleda u njihovoj nužnosti kao praktičnih zakona.

„ ... taj je zakon moguć samo u odnosu na slobodu volje, ali nužan pod pretpostavkom iste; i obrnuto: ova je nužna, jer su ti zakoni nužni kao oraktični postulati.“ (Jodl , 1963, 25)

Ovdje se sa obale mogućnosti prelazi do obale nužnosti zbog fakta praktičnog uma, kao datost i zdatost.

Ne možemo pobjeći od težine koju nosi moralni zakon na način pružanja objektivnog realiteta umu, iako i dalje pod zastavom praktičnog. A sve je to omogućeno kauzalitetom slobode koju u sebi sadržava volja. Sloboda ima samo formu čiste volje i zbiljnost onoga na šta se odnosi, jer za praktični um je neophodno da ima objekte koji su proizvod samog uma.

ZAKLJUČAK

Sušтина Kantove moralno-filozofske pozicije je okarakterisana, slobodno možemo reći, Kopernikanskim obratom. Gdje se ta djelujuća snaga kopernikanskog obrata vidi kada je u pitanju etika, najbolje je pokazalo pitanje o konstituciji volje, tj. pitanje o osobinama moći htijenja. A razlog tome je što se više nije pitalo o vrijednostima karakteristika predmeta i radnji. Naime, prije Kanta polazilo se od toga da se moralna upravljenost volje na određene objekte ili stanja izvodi iz karakteristika, odnosno osobina koje su im svojstvene. Ali kod Kanta je čak šta više dobra jedino dobra volja, a ne predmet na koji je usmjerena. Na osnovu principa morala objašnjava pojam dobre volje. Ali, u takvom revidiranom ostvarenju mišljenja volje, to bi značilo da sama po sebi je potpuno dobro, i da u bilo kojem pogledu ne važi za nešto loše i njena dobrota se ne smanjuje čak i da dođe u dodir sa bilo čim drugim. Njenu vlastitu dobrotu ne suspenduju ni neuspjeh ni rezultati koji bi mogli proizlaziti i nje, čak ako dobra volja ne bi postigla ništa dobro, jer ona svoju punu vrijednost ima u sebi. To ne znači da se trebaju poželjeti npr. loše posljedice, ali one ne umanjuju dobrotu dobre volje. Zaključujemo samo na njihovu efemernost u pogledu dobra dobre volje. No, šta se dešava sa drugim dobrima poput talenta, moći, bogatstva, itd. koja nisu dobro po sebi, da li njihovo dobro može biti umanjeno? Itekako je to jasno kod Kanta, da je moguće ograničiti njihovo dobro u kombinaciji sa lošim, takva dobra nemaju nedodirljivost. Kant ne smatra da je koncept dobre volje temeljni za izvođenje načela ili neke vrste eksplikatorne matrice za pojam kategoričkog imperativa, dužnosti, formalnog načela volje odnosno moralnog zakona. U njegovoj moralno-filozofskoj koncepciji nije postavljeno samo pitanje kakav moral treba da bude, već i to kako možemo izvesti moralne zakone iz čovjekovih moći. Jer ćemo shvatiti da se Kantova zamisao brzo orijentira i fokusira sa pozitivnog određenja dobre volje općenito na pojedinačne slučajeve gdje se dobra volja ispoljava kao ona gdje se zahtijeva da se djeluje iz dužnosti. U kontekstualnom određenju, prateći kretanje izvođenja principa moralnosti, Kantovu ishodišnu tačku nismo mogli vidjeti u pojmu dobra. I tek kao takva ona može biti dobra volja, ali to nikako ne znači da je dobro izvedeno iz volje, ali u logičkom slijedu za Kanta je neizbježno prije dobra postaviti volju, jer tek u njenom određenju takve kakva jeste možemo joj pripisati da uspostavlja dobro kao sadržaj svog realiziranja. U nastojanju da problematizira saglasnost volje same sa sobom on je najprije napravio razliku između onoga što je materija maksime, tj. predmet na koji je volja usmjerena i formu maksime koja je sama sebi zakonodavna- jer dodijelio joj je normativno značenje i vezao je za moralni zakon. I forma maksime ne zavisi od predmeta na koji je usmjerena volja. Tek na

polju forme treba tražiti princip autonomije volje. Tako da će se upravo istaknuti ta dimenzija forme ,dimenzija opštosti. Kant je postavio pitanje može li um biti osnova za određivanje volje. Moralna načela stavljaju volju u odnos ka objektivnom umnom zakonu i govore joj šta treba da bude. Moralno djelovanje je ono gdje volja sama sebi postavlja zakone. Tu sve vrijeme Kant govori o autonomiji volje. Kao što znamo podređenje zakonu čini legalitet. A moralno vršenje zakona koji prihvatamo kao naš, kada podliježemo zakonu koji smo sami sebi postavili. Tu je istaknut razlog najvišeg principa morala kao autonomije volje. Što znači da je kategorički imperativ zakon koji sama volja sebi daje. Kant temelji formalni aspekt koncepcije kategoričkog imperativa, a njegova ekskluzivnost je u proglašavanju formule univerzalnog zakona univerzalnim zakonodavstvom koje svako umno biće može htjeti, što čini tu formulu osnovnom formulom kategoričkog imperativa. Temelj obaveznosti i poslušnosti kategoričkom imperativu je svrha koja je nužno povezana sa umnom voljom i jednako vrijedi za sva umna bića, a ta svrha mora biti objektivna, a ne subjektivna svrha koja nas umno ne veže, i to ne zato što smo mi postavili po vlastitom nahođenju važeći momenat, nego zato što je obavezujući za sve nas, kao umna bića. To je prema Kantovom određenju neovisna, samodostatna svrha koja ima objektivnu vrijednost, svrha po sebi. Kant je osim oblika, pružio i materiju kategoričkog imperativa, u izvjesnom smislu da nam prikazao način na koji je vezan apriori s voljom umnih bića općenito. Čovječstvo nije posebna empirijska priroda ljudskih bića, nego umna priroda takvog bića mora biti svrha sama po sebi. Gledajmo na to ovako: već okarakterizirani kategorički imperativ ne može se temeljiti na željama ili ciljevima bilo kojeg umnog bića, preostala vrijednost na kojoj bi se mogao temeljiti je umno djelovanje, odnosno umna bića koja imaju tu osnovu za poštivanje kategoričkog imperativa. Ova formulacija je orijentirana na zapovijed da promatramo čovječstvo ili umnu prirodu kao svrhu po sebi u svim umnim bićima, što je osnova dostojanstva svakog čovjeka.

Upravo je ključ autonomije u tom 'davanju', u njemu se sastoji autonomija volje. Kant tu odmah nadovezuje misao da je sloboda ono što sačinjava autonomiju volje, od nje je satkana. Počivanje moralnog zakona se nalazi u činjenici slobode volje. Možemo bez ikakvog straha govoriti o jedinstvu slobode i moralnog zakona, odnosno jedinstvu moralnog zakona i autonomije. Mi možemo iz moralnog zakona zaključiti na slobodnu volju. A po čemu nam je to jasno? Upravo u odnosu moralnog zakona i volje, gdje volja mora biti nezavisna od zakona uzročnosti prirode da bi kao takva mogla odgovoriti na zahtjev moralnog zakona koji od nje traži da djeluje nezavisno od motiva čulne prirode. Doista, ono što nam je Kant želio predstaviti je shvatanje da sve stvari u prirodi djeluju po nužnim zakonima, ali umno biće može da djeluje prema

predstavi zakona, a to bi značilo da djeluje po principima. Ovo nam pokazuje da samo umno biće ima volju. Potrebno je za završnu misao ovog rada zaključiti pitanjem pokretača moralnosti, koji nije poštovanje prema moralnom zakonu, već sam moralni zakon koji se zasniva na principu autonomije volje i nalaže način sopstvenog izvršenja. Što znači da moralni zakon neposredno određuje volju.

Slikovito prikazano volja je rijeka kojoj pripadaju obje njene obale, i lijeva i desna, što će nam je jasno naglasila činjenica mogućnosti određenosti volje empirijski: ugodom i neugodom, odnosno praktični um kao empirijski praktični um, a s druge strane da bi govorili o drugoj obali kao čistom praktičnom umu njegov određujući faktor je u tome što volju određuje neovisno o čovjekovim faktičnim nagnućima. A misaona struja te rijeke će nam je donijela i eksplikatornu matricu zakonodavstva uma koji ima dva predmeta: slobodu i prirodu, a na površinu će isplivati , u svojoj praktičnoj upotrebi, ideja slobode shvaćena kao konstitutivna za iskustvo pod okriljem intencionalne snage: 'Treba biti' .

LITERATURA

1. Bubalo, I. (1984): *Kantova etika i odgovornost za svijet*. Kršćanska sadašnjost: Zagreb
2. Hoffe, O. (2011): *Umijeće življenja i moral*. Akademska knjiga: Novi Sad
3. Jodl, F. (1963): *Istorija etike kao filozofske nauke I-II*. Veselin Masleša: Sarajevo
4. Kant, I. (1979): *Kritika praktičkog uma*. BIGZ: Beograd
5. Kant, I. (2008): *Zasnivanje metafizike morala*. Dereta: Beograd
6. Makintajer, A. (2000): *Kratka istorija etike*. Plato: Beograd
7. Tugendhat, E. (2003): *Predavanja o etici*. Jesenski i Turk: Zagreb

